

/ DÄRFÖR JOURNALISTIK /

ÄKTA NYHETER I LÖGNENS TID

fri tanke

Innehåll

Inledning: Vad är meningen med föreningen?.....	9
1. Mamma, middagen och mutorna	21
2. Fichtelius namn får inte längre förekomma i tidningen!... 31	
3. Hjälp inte de mörka krafterna.....	45
4. Rätt åt karringen	59
5. Konsten att bränna en marijuanaplanta.....	71
6. Kändisar, fakta, relevans och nyheter.....	77
7. Skenäktenskap och smuggling	87
8. Censuren – konsekvensneutralitetens antites	101
9. Stats-tv?	115
10. Republikan eller rojalist?	127
11. Skjut journalisten!.....	143
12. Ett perfekt misslyckande.....	155
13. Lokaltidningen ska ha trevliga nyheter och hjälpa sin kommun.....	187
14. Vi ska rapportera – så enkelt är det!.....	197
15. Den farliga jakten på ära, guld och priser	207
16. Det hemliga berget i skogen, kalsonger och repressiv tolerans.....	213
17. Den bäst tillgängliga versionen av sanningen.....	233
18. Göran Persson, kattfot och blå viol	253
19. Svenska Akademien och maktens konspiratoriska projektioner.....	269
20. Katten som kostade miljoner men sparade miljarder	283
Tack	297
Om författaren	299
Noter.....	301
Personregister	316

Vad är meningen med föreningen?

FRÅGAN ÄR UPPFORDRANDE och konkret. Svaret underlättar både faktainsamling och presentation av en nyhet. Kalla det vinkel, renodling, förenkling, nyhetsvärdering eller vad du vill. Men den som förstår att definiera själva grejen har hittat nyhetsjournalistikens heliga graal.

Den här boken handlar om vad som är grejen. Om varför vi har journalister och journalistik. Vilken betydelse riktig journalistik har för ett demokratiskt samhälle. Den riktar sig till journalister som vill reflektera över och fördjupa sig i sitt uppdrag, och till den nyhetspublik som vill förstå vilka krav som är rimliga att ställa på nyhetsjournalistiken. Till alla dem som vill förstå vad som verkligen är grejen med journalistik. Att journalisterna publicerar nyheter därför att det är nyheter och inget annat. Men för att förstå det måste man veta vad en äkta nyhet är, och framför allt vad det där »andra« är. Det kräver att vi benar ut begreppen.

Titeln är inspirerad av Åsa Wikforss och Mårten Wikforss bok *Därför demokrati*. För att demokratin ska fungera krävs journalistik. Jag vill fördjupa och förklara vad för slags journalistik som då krävs. *Därför journalistik* är en bearbetning och fortsättning på min bok *Äkta nyheter*. Jag har uppdaterat, förkortat, lagt till och försökt renodla mitt resonemang just utifrån inledningens uppfodrande fråga. Därmed knådar jag

vidare på det ämne jag återkommit till i många böcker och föredrag, nämligen det svårfångade och undflyende begreppet nyhet. Trots att jag varit nyhetsjournalist i över femtio år kämpar jag fortfarande med att förstå vad en nyhet är.

Jag försöker definiera nyhetsbegreppet och därmed nyhetsreporterterns uppdrag och ansvar. För att göra det måste jag gå in i begrepp som sanning och relevans, objektivitet, opartiskhet och saklighet. Där kan jag luta mig mot vad andra skrivit och forskat kring, djupdyka i journalistikhistorien samt utgå från min egen praktiska erfarenhet.

Den här boken bygger alltså på *Äkta nyheter*, men också på mina tidigare böcker *Vad är en nyhet?*¹ och *Nyhetsjournalistik – tio gyllene regler*.² Det har varit en särdeles spännande och rolig intellektuell utmaning att hårt bearbeta en redan skriven bok. Det är kul att korta, spetsa till och renodla. En »färdig« text får en ny chans.

Grejen är att riktig journalistik ska vara oberoende och objektiv. Den ska inte vara tesdrivande och nyhetsreportern ska stå fri från andra uppdragsgivare än den egna publiken eller läsekretsen och avstå från att driva en egen agenda.

Ett samhälle behöver journalister så att alla så fort som möjligt kan få reda på vad som hänt. Helst också när och var, vem som var med samt hur och varför det hände. Detta rör djupa mänskliga behov. Frågorna när, var, hur, vem, vad och varför är klassiska. Behovet av äkta nyheter är skakande tydligt när den systematiska lögnen blivit en del av det offentliga samtalet. När antidemokratiska krafter försöker slå sönder förutsättningarna och trovärdigheten för de gemensamma institutionerna ligger en del av försvaret för demokratin i en nyhetsförmedling som bygger på verifierbara fakta. Där journalisterna inte väljer och väljer bort nyheter

utifrån egna åsikter eller avsikter. Journalistiken behövs för att ge alla en gemensam plattform av fakta och verklighet att stå på för att föra ett samtal om vad vi bör göra och vilken väg vi ska gå.

Människor behöver nyheter för att överleva som grupp eller art. När människorna i tidernas begynnelse bodde i små grupper i grottor eller på savannen behövde de hålla ihop för att överleva. Sammanhållningen krävde gemensam och pålitlig information. Alla behövde veta var jaktbytet fanns eller om det började brinna i närheten. Skulle en fiende eller ett farligt vilddjur närma sig måste gruppen veta för att kunna ordna sitt försvar.

Kunskap om sociala händelser och relationer var också viktig för hur gruppen skulle organisera sig och ledas. Det var inte tvunget den fysiskt starkaste som blev stammens överhuvud, utan lika ofta den med det starkaste sociala nätverket. Den som kunde forma allianser, som visste vem som var att lita på och vem som var motståndare kunde bli ledare. Även skvaller var viktigt. Intresset för och behovet av nyheter är rimligen invävt i människans arvs massa.³

Olyckor, brott, skandaler och sensationer är grundläggande ingredienser för nyhetsrapportering i de flesta kulturer. De gamla grekerna var förstas först med att systematisera nyhetsförmedlingen. När grekerna vann över perserna i slaget vid Marathon år 490 f.Kr. var det en stor nyhet, viktig att snabbt få fram till Aten. Den grekiske soldaten Feidippides sprang för glatta livet de 42 kilometerna till huvudstaden med upplysningen om segern. Han var en av de första nyhetsförmedlarna. Felaktig eller försenad information om vem som vunnit hade varit förödande.

Romarna förstod senare att ge nyheter större spridning. Nyheterna publicerades huggna i sten eller ristade på metall,

i särskilda *Acta Diurna* som innehöll domslut och nyheter från senaten. Den första Acta Diurna sattes upp på Forum Romanums vägg år 131 f.Kr. Snart utvidgades nyhetsförmedlingen med uppgifter om födda och döda, giftermål, skilsmässor, rättegångar, militära händelser, märkliga hundar och sensationer från hovet. Bränder, korsfästelse av slavar och skvaller från societeten blev bärande nyheter för att locka publiken. Acta Diurna hade egna medarbetare som samlade nyheter i historiens första nyhetsförmedling.⁴

Alla de regler, etiska förhållningssätt, lagar och förordningar, tryck- och yttrandefrihet, opartiskhet, saklighet, oberoende och konsekvensneutralitet som jag skriver om är *metoder* för att få systemet att fungera. Allt landar i svaret på frågan: Vad är meningen med föreningen – varför journalistik, eller vad är grejen?

Jag har valt att arbeta med begreppet *konsekvensneutralitet* för att försöka förstå och analysera hur journalistik i demokratins tjänst bör fungera. Konsekvensneutralitet innebär att *nyhetsreportern efter bästa förmåga ska rapportera det som är sant och relevant utan hänsyn till vem eller vad som gynnas eller drabbas av nyheten*. Reportern ska stå neutral i förhållande till nyhetens konsekvenser och inte driva en egen politisk agenda. Men äkta nyheter handlar om så mycket mer. Förmedling av äkta nyheter ställer krav som måste uppfyllas och målkonflikter som måste klagöras.

Att reportrar och redaktioner gör sig själva till aktivister är kanske ett av de största hoten mot en fungerande nyhetsförmedling. Om inte journalister och medieföretag kan leva upp till opartiskhet och saklighet i nyhetsförmedlingen riskeras fundamenten för det offentliga samtalet och journalistiken överger sin viktiga samhällseliga roll. Medborgarna

förtjänar äkta nyheter som inte är utvalda eller färgade av avsändarens avsikter eller statens krav.

Det utgör ett hot mot demokratin när granskade makt-havare utnämner reportrarna till sina eller folkets fiender. När dessa demokratins fiender försöker förvandla äkta nyheter till *fake news* blir det viktigare än någonsin att redaktionerna förmår försvara sitt uppdrag och reportrarna sin yrkesidentitet.

Att utöva makt är att göra något för att uppnå en bestämd effekt. Det är inte en makt som tillkommer journalister. När reportrar försöker gripa en sådan makt hotas samhällsbalansen. Statsråd, valda politiker och företagsledare har en verkställande makt och kan legitimt försöka genomdriva sin vilja. Ledarskribenter och opinionsbildare kan självklart försöka påverka makten med sina skrivelser och förespråka särskilda politiska åtgärder eller lösningar. Men nyhetsreportern får inte utöva en sådan makt. Reportern får inte pådyvla andra sina åsikter och driva egna förslag till lösningar.

Dessa enkla krav är inte självklara idag.

En auktoritär president i USA har under åren 2017–2021 skadat demokratin bland annat genom att utmåla fria och faktabaserade medier som »folkets fiender«. Samtidigt har auktoritära regimer i det gamla Östeuropa väckt spöken från kommunisttiden till liv och skaffat sig regimtrogna medier för att kontrollera befolkningen. I Turkiet fångas regimkritiker systematiskt.

Det finns politiska ledare som vill ha tidningar, radio och tv som rapporterar för att gynna den sittande regeringen, också i demokratiska länder. Det finns oreflekterade makt-havare också i Sverige som gärna ser att nyhetsmedierna försvarar det »egna« partiet, företaget eller samhället. Det är illa nog när denna utveckling tvingas fram uppifrån. Därför

gäller det att vara extra uppmärksam när hoten kommer inifrån, från medier eller medarbetare som inte förmår eller förstår att försvara klassiska dygder i en demokratisk nyhetsförmedling. Olika aktivistiska krav på att journalistiken ska försvara eller kämpa för än det ena än det andre föregivet goda leder helt fel. Det gäller såväl den maoistiska vänsterns krav i början av 70-talet som 2020-talets identitetspolitiska aktivister eller högnationalistiska propagandister.

Den liberala journalistdoktrinen formulerades väl i en ledare i *The Times of London* 1852:

Pressens främsta uppgift är att skaffa sig den tidigaste och mest korrekta kunskapen om tidens händelser och att omedelbart, genom att avslöja den, göra den till nationens egendom. Politikern samlar in information i hemlighet och med hemliga metoder, han håller tillbaka även dagens löpande information med orimlig försiktighet tills tysthetens diplomati förlorat i kampen mot publiciteten. Pressen lever genom att avslöja: allt som kommer i dess besittning blir en del av vår tids kunskap och historia; den vädjar dagligen och i all framtid till den upplysta kraften hos den allmänna opinionen.

Vad är då journalistens ansvar? *The Times* fortsätter:

Ansvaret är mer besläktat med det som bärs av en ekonom eller en advokat, vars uppdrag det inte är att bekvämt anpassa sig till dagens krav utan att undersöka sanningen och tillämpa den utifrån bestämda regler. Journalistens uppdrag är detsamma som historikerns – att söka sanningen framför allt annat och inte presentera för sina läsare det som politiken skulle vilja, utan sanningen så bäst han kan finna den.⁵

Ledaren i *The Times* fångar kärnan i en liberal pressideologi. Dessa tankar lever kvar genom åren i policydokument för medier världen över. De är mer aktuella och angelägna idag. Men nu översköljs vi dagligen av propaganda, lögn, falska nyheter och alternativa fakta. Medieforskare talar om *junk news*, skräpnyheter, som sprids för att förvilla och påverka. Demokratiska val hotas av trollfabriker och påverkansoperationer.⁶ Det svajar i såväl gamla hederliga begrepp som opartiskhet och saklighet, liksom i kravet att nyhetsförmedlaren ska skilja på åsikter och fakta. Vem som helst kan idag publicera vad som helst på nätet, och nyhetsredaktionernas gamla grindvaktarfunktion har gått förlorad. Nyhetsförmedling är en arbetsmetod för att verifiera fakta, men när allting sker i realtid försvagas kontroll och relevansbedömning.

AI-tekniken gör det allt lättare att tillverka och förfälska texter, bilder och video. Det ökar kraven på journalistiska institutioner som förbinder sig att inte förfälska. Vad händer med journalistiken när nyhetsbilder skapas direkt från text, när statschefers tal är påhittade eller när en chattrobot kan författa texter fullt i nivå med vad levande människor kan åstadkomma? Det stämmer till eftertanke när Chat GPT på någon sekund kan definiera begreppet *äkta nyheter*:

Med äkta nyheter avses korrekt, tillförlitlig och kontrollerbar information som rapporterats av trovärdiga källor. Till skillnad från falska nyheter, som är avsiktligt vilseledande eller falska, är äkta nyheter avsedda att ge en korrekt och objektiv redogörelse för händelser, fakta och problem. Äkta nyheter är en viktig del av ett sunt och välinformerat samhälle, eftersom de gör det möjligt för människor att hålla sig informerade och fatta välgrundade beslut om världen omkring dem.

En datorgenererad text är något annat än en text satt i bly, som det gjordes när jag började i yrket. Jag har gjort en lång resa inom journalistiken och ställts inför många dilemman som reporter. Jag har levt med nyheter från det att jag som fjortonåring skrev i skolspalten i *Uppsala Nya Tidning* till idag. I mer än fem decennier har jag varit aktiv som journalist i olika roller, huvudsakligen inom public service, som reporter, chef och utgivare, men också som lärare och författare.

Filosofen Aristoteles sa att »sanning är att säga om det som är att det är, och om det som inte är att det inte är«. Det räcker långt för en journalist. En spade ska kallas en spade, lögner och hyckleri ska avslöjas. Jag hittade tidigt min drivkraft.

Det som fick mig så intresserad av Polen, som jag skriver utförligt om här, var nog det fullkomligt skamlösa ljugandet och hyckleriet i Östeuropa. Men liknande lögner och hyckleri finns också idag och på närmare håll. Jag har hört självgodas EU-kommisionärer och svenska politiker tala floskulöst och högtidligt nonsensspråk som om de vore polska partipampar. När politik blir som sämst möter väljarna ett elastiskt plastspråk som måste översättas för att bli begripligt. Då behövs det journalister.

Hyckleri och lögner blir särskilt påtagliga och konkreta för en konsumentreporter. Det handlar om allt från »falukorv med biff i« som ändå helt saknar styckningsdetaljen biff, eller burken med »jordgubbssylt« som aldrig varit närmare en jordgubbe än den som rullats över locket, till det riktigt storskaliga och cyniska matfusket. Den svenska lantbrukskooperationen skröt med sin rena fina svenska mat, medan deras industrier blandade ruttnande kadaver, slakteriavfall, hundar och katter i »kraftfodret« till de kannibaliserade

nötkreaturen och husdjuren. Kritikerna motarbetades, problemen bagatelliserades och direktörerna ljög. Den brittiske jordbruksministern stod 1990 inför tv-kamerorna tillsammans med sin fyraåriga dotter och åt hamburgare för att »bevisa« att det minsann inte var något farligt med brittiskt kött när galna-ko-sjukan bröt ut. Skönmålning fullt i klass med hur det en gång var i Polen.

Journalister behövs för att avslöja sådant. De behövs också för att rapportera om den fredsälskande svenska utrikespolitiken som bygger på en väldig vapenexport, som i sin tur gjorts lönsam med storskalig smuggling och mutor. Journalisten behöver inte ha någon egen agenda, det räcker att säga som det är. Reportern är varken megära eller folkefiende.

USA:s förre president Trump ljög minst 15 gånger om dagen under hela sin mandatperiod, enligt *Washington Posts* beräkningar. Men president Kennedy ljög också och president Biden far säkert även han med osanning ibland. Då är det för väl att det finns oberoende journalister som efter bästa förmåga försöker hitta den »bäst tillgängliga versionen av sanningen« som journalisten Carl Bernstein formulerat det. Journalister som inte låter presidenten ensam bestämma vad som ligger i »nationens intresse«.

Sverige behöver fler lokalreportrar och färre kommunala informatörer. Ortens tidning ska inte rapportera för att »sätta kommunen på kartan« utan för att självständigt informera medborgarna om vad som händer där. Samhället behöver inte fler och fler högt skrikande »alternativmedier« som skäller alla andra för *fake news* medan de själva pumpar ut hat och propaganda. Det enda alternativ de erbjuder är alternativa fakta. Medielandskapet behöver inga sedelförfalskande »nyhetssajter« som gömmer sina propagandistiska avsikter bakom en neutral fasad.

Med den här boken har jag velat lyfta fram erfarenheter ur praktiken, såväl mina egna som ur historien och forskningen. Gränsdragningen mellan olika roller gör det hela spännande. Det *är* skillnad på att vara opinionsbildare och rapporterende nyhetsreporter och det *ska* vara annorlunda. Under den tid jag var reporter tvingades jag avstå en del av mina i Sverige självklara medborgerliga friheter, att alltid få säga vad man tycker. Svårigheten i detta och lockelsen i att vara med och påverka är det som gör kravet på objektivitet så svårt och i vissa sammanhang till och med kontroversiellt.

Ytterst är det de redaktionella ledarnas ansvar att se till att regelverket och etiken upprätthålls. Det gäller även när aktivister inom ett medieföretag vill slåss mot till exempel kärnkraft, rasifiering och upplevda orättvisor eller för en generös invandringspolitik och ett bättre klimat. Självklart kan den som vill aktivera sig i en fråga som engagerar. Men detta går inte att kombinera med att sedan rapportera i nyheterna och andra program i samma fråga.

Den som vill förvandla den egna redaktionen till en plattform för att kämpa för det ena eller andra syftet bidrar till att försvaga trovärdigheten för redaktionen. Nyhetsrapportören står inte på någons sida. I den meningen är nyhetsreportern både trolös och hänsynslös.

*

De pågående krigen i världen gör allt så tydligt. Krigets första offer är sanningen, men det bör inte hindra rapportören från att försöka söka just sanningen så gott den nu går att finna. Att bedriva nyhetsjournalistik från Mellanöstern har alltid varit svårt, med ständiga attacker mot rapportörer som sägs vara partiska för antingen Israel eller palestinierna. Efter Hamas terrorattack den 7 oktober 2023 och Israels svar

blir det allt svårare att rapportera korrekt och oberoende. Rapporteringen försvåras av att reportern oftast inte kan vara på plats, men också av manipulerade bilder, falska påståenden och ren propaganda. Berättelser och påståenden publiceras på sociala medier i akt och mening att påverka en opinion, inte för att ge en sannfärdig bild av vad som faktiskt hänt.

Det är just i ett sånt här läge världen behöver äkta nyheter. Det gäller Mellanöstern såväl som Ukraina. Rysslands storskaliga invasion är ingen specialoperation mot nazister, utan ett folkrättsvidrigt angrepp på en självständig stat. Men den ryska befolkningen har svepts in i en väv av lögn.⁷

Det är inga nya utmaningar reportern står inför. När jag började min journalistiska bana i slutet av 1960-talet pågick Vietnamkriget som värst. Den gången var det USA som var angriparen. Men då, liksom alltså idag, restes krav på att rapportören skulle ta ställning för »det goda« mot »det onda«. USA bedrev ett folkrättsvidrigt krig i Sydostasien. Att demonstrera mot USA:s krig, för Vietnams självständighet, var en självklarhet.

Självklart för en medborgare och en student i Uppsala 1968. Men för en reporter? Kunde man gå med vänsternäven knuten samtidigt som man höll en mikrofon i höger hand? Vad var meningen med rapporteringen? Varför journalistik? Vems uppdrag hade jag, som reporter?

Det fanns två sätt att fotografera en Vietnam-demonstration i Carolinabacken i Uppsala.

- 1 Fotografen placerar sig vid Stora torget med ett kraftigt teleobjektiv på stativ. Han riktar kameran mot backen flera hundra meter bort. Även en liten ynka rännil av folk trycks i teleob-

jektivet ihop till en mäktig folksamling, med banderoller och flaggor stolt fladdrande i vinden. Här är folket på marsch för fred och rättvisa!

2. Fotografen ställer sig vid sidan av backens slut, precis där den branta Carolinabacken planar ut och landar vid hörnet av Nedre Slottsgatan. Med ett vidvinkelobjektiv tas bilden från sidan, mot några tråkiga husfasader. Även den mäktigaste manifestation blir här förvandlad till en gles rad av förvirrade hippies, och man kan inte ens läsa vad som står på banderollerna, för de är ju vända framåt, inte mot fotografen vid sidan.

Jag växte upp med dessa två journalistiska vinklar, särskilt påtagliga under Vietnamdemonstrationernas dagar. Den kommunistiska Gnistans reporter och fotograf med teleobjektiv stod vid Stora torget. UNT:s mörkblå ledarskribent som också uppträdde som reporter, såg helst till att vidvinkelfotografen stod i hörnet av Nedre Slottsgatan.

Bägge skildrade demonstrationen. Bägge var lika falska, men av samma skäl. De olika teamen rapporterade inte, de bedrev egen politik. Men den propagandistiska avsikten doldes under en journalistisk fasad.

Det är den erfarenheten jag bär med mig när jag idag hör kraven på att medierna ska rapportera för att stödja Israel eller Palestina, Ryssland eller Ukraina. När jag hör önskemål om att medierna ska rapportera för att rädda oss från klimatkrisen eller för att försvara olika gruppers rättigheter eller en viss sorts identitetspolitik. Journalistik gör världen bättre, men inte genom att tala om *hur* den ska bli bättre, utan just genom att rapportera om hur världen ser ut.

Mamma, middagen och mutorna

MIN MAMMA ULLA var textilkonstnär i Uppsala. Under en fin middag försommaren 1987 hos en väletablerad företagare i stan blev det plötsligt lite knepigt för henne. Till kaffet började middagsvärderna utgjuta sig över de fruktansvärda journalisterna:

– De är kommunister allihop. River ner och förstör! Tänk bara vad dom ställt till det med Bofors, den stora svenska vapentillverkaren. Nu blir hela det svenska näringslivet nersmittat av mutmisstankar. Det blir svårare och svårare att göra affärer utomlands. Den indiska regeringen hotas. Sveriges goda förhållande med Indien håller på att gå åt pepparn. Bofors faller i värde. Journalisterna måste tänka på vad dom ställer till med. Dom borde ta ansvar för konsekvenserna! Och värst av alla är Dagens Eko!

– Ja, men, det är ju där Erik är chef. Min son ...

Det blev ingen bra stämning i salongen. Mamma fick bryta upp ganska snart, gick hem och ringde mig nästa morgon. Hennes berättelse födde en undran hos mig.

Det är väl inte Ekot som ska ta ansvar för de konsekvenser som drabbar vapentillverkaren Bofors, svenskt näringsliv, den dödade statsminister Olof Palmes minne, relationerna mellan Sverige och Indien, premiärminister Rajiv Gandhi eller den svenska regeringen? Nyhetsredaktionens ansvar